

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТЫШКЫ ИШТЕР МИНИСТРЛИГИНИН
КАЗЫ ДИКАМБАЕВ АТЫНДАГЫ ДИПЛОМАТИЯЛЫК АКАДЕМИЯСЫ
Б.Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 07.22.659

Кол жазма укугунда

УДК 32:005.92 (575.2) (043)

Джумалиева Чолпон Асылбековна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА МААЛЫМАТТЫК КООПСУЗДУКТУ
КАМСЫЗДООНУН МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТЫ**

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар

Саясий илимдердин кандидаты окумуштуулук
даражасын алуу үчүн диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертация Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Жусуп Абдрахманов атындагы Мамлекеттик башкаруу академиясынын «Мамлекеттик башкаруу жана укук» кафедрасында аткарылды.

**Илимий
жетекчи:**

Торогельдиева Бактыкан Макишевна, саясий илимдеринин доктору, доцент, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Ж. Абдрахманов атындагы мамлекеттик башкаруу академиясынын «Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу» кафедрасынын профессору

**Расмий
оппоненттер:**

Жетектөөчү уюм:

Жактоо 2024-жылдын _____ Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К. Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин Д 07.22.659 диссертациялык кеңешинин отурумунда болот.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К. Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын жана Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин китепканаларынан жана <https://dipacademy.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Дареги: Бишкек ш., Киев к., 44

Бишкек ш., Эркиндик бульвары, 36

Автореферат 2024-жылдын _____ жөнөтүлдү:

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
тарых илиминин кандидаты, профессор

Джоробекова А. Э.

КИРИШҮҮ

Теманын актуалдуулугу. Эл аралык саясий мейкиндиктин конфигурациясынын өзгөрүшү, глобалдашуу шартында жаңы бийлик борборлорунун жана саясий акторлордун пайда болушу мамлекеттердин маалыматтык коопсуздугун изилдөөгө илимий кызыгууну жаратууда. Заманбап доордун эң таасирдүү дүйнөлүк саясий тенденцияларынын бири катары мамлекеттердин жана элдердин өз ара байланыштары күчөп бири бирине көз каранды болууда. Бул позитивдүү көрүнүштөр менен гана коштолбостон, мамлекеттердин улуттук кызыкчылыктарына, алардын саясий, экономикалык, руханий, социалдык, геосаясий жана аскердик чөйрөсүнө, эл аралык кызматташтыкка жана стратегиялык туруктуулукка глобалдык маалыматтык коркунучтардын келип чыгышы жана күчөшү менен коштулууда.

Бул коркунучтар тышкы саясаттын белгилүү субъекттеринин маалымат мейкиндигинде үстөмдүк кылууга умтулуусу жана инсандарга, социалдык топторго, саясий бирикмелерге, уюмдарга жана бүтүндөй коомго маалыматтык таасир көрсөтүү аркылуу ишке ашырылат. Алар ошондой эле коомдун салттуу баалуулуктарын жок кылууга, жеке иденттүүлүккө жана саясий системаны туруксуздаштырууга, эгемендүүлүккө шек келтирүүгө жана мамлекеттин аймактык бүтүндүгүн бузууга багытталган акыркы маалыматтык технологияларды колдонуу аркылуу ишке ашырылат. Белгилүү афоризмди эстесек: “Ким маалыматка ээ болсо, ал дүйнөгө ээлик кылат” деп айтылган, ал эми азыр: «Ким маалымат чыгарса, ошол дүйнөнү башкарат» деген пикир туурараак болууда. Өнүккөн өлкөлөр адамдык өнүгүүнүн постиндустриалдык баскычын эбак басып өтүп, “маалымат коому” деп аталып калган өнүгүү фазасына ишенимдүү кадам ташташты. Анын өзгөчө белгиси - билимдин (маалыматтын) акчадан жана табигый ресурстардан маанилүү болгону.

Ушуга байланыштуу окумуштуулардын көңүлү саясий чөйрөдөгү маалыматтык өз ара аракеттенүүнүн жаңы принциптерин жана технологияларын изилдөө, тирешүү мүмкүнчүлүктөрүн, пайда болгон коркунучтарды аныктоо аймактык, республикалык жана глобалдык деңгээлде саясий коммуникациянын коопсуздугун камсыз кылуу менен байланышкан көйгөйлөргө бурулууда. Бул тенденциялардын бардыгы диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун көрсөтүп турат.

Саясий система 30 жылдан бери калыптануу жана трансформациялоо процессинде турган Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун абалы изилдөөдө өзгөчө кызыгуу жаратат. Кыргызстан эл аралык коомчулукка кошулуу менен ага ийгиликтүү ыңгайлашты десек болот. Кыргыз Республикасы жайгашкан регион туруксуздуктун мезгилдүү толкундары менен мүнөздөлөт. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында белгиленгендей улуттук кызыкчылыктар бул Концепциянын негизи болуп саналат.

Маалымат коопсуздугу маселесинин пайда болушу XXI кылымдагы жалпы ааламдашуу процессиндеги маалымат таратуучу технологиялардын күндөн-күнгө өнүгүп, жайылуусу менен байланыштуу. Өнүккөн чет өлкөлөр тарабынан тарап келген жаңы заманбап технологиялар адамзаттын ар тарабындагы жашоосуна чоң жаңылыктарды жана өзгөчөлүктөрдү киргизүүдө. Учурдагы заманбап коомдун талабына жараша адамдардын аң сезими, дүйнө таанымы, жашоо-шарты ааламдашуунун багыты менен жаңы нукка бурулууда.

«Маалымат коопсуздугу», «маалыматтык кризис», «маалыматтык согуш», «глобалдык маалыматтык төңкөрүш» сыяктуу терминдер илимий-теориялык адабияттарда, басылмаларда гана эмес коомдук-турмушта да кеңири таралууда. Аталган түшүнүктөрдүн объективдүү башатын жана негизин түзгөн маалымат анын түзүлүшүнө жана тартууланышына көз карандысыз кырдаал, факт, окуя жана процесси боюнча кабар берет. Заманбап учурда жашап жаткан коомдо өлкөнүн жарандарынын жашоосун маалыматсыз элестетүү болбойт.

Кыргызстан эл аралык коомчулукка кошулуу менен ага ийгиликтүү ыңгайлашты десе болот. Республиканын маалымат мейкиндиги, калктын маалымат алуу каражаттары улам-улам жаңыланып, өнүгүп, элдин ар-түрдүү маалыматка болгон муктаждыгы күндөн-күнгө өсүүдө. Мындай шарттын жаралышына интернет тармагынын тийгизген таасири чоң. Кыргызстандын маалымат мейкиндигинде алгачкы ирээт Интернет сайттар, электрондук басылмалар жана социалдык тармактар 2005-жылдан тарта маалымат булак катары ишмердүүлүк жүргүзө башташса, 2024-жылдын башында Кыргызстанда интернеттин жайылуусу 79,8 пайызды түзөт.

Гезит, журнал, радио жана телеберүүгө салыштырганда акыркы жылдары социалдык тармактар, веб-сайттар аркылуу маалымат алгандардын саны көбөйүп, коомдун басымдуу бөлүгүн түзүп, мамлекетке өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо маселесин жаратууда. Анткени, интернет маалымат таратуу булагы катары ар түрдүү деструктивдүү, экстремисттик күчтөрдүн өз саясатын жана иш аракеттерин жайылтууга өтө ыңгайлуу. Буга далил катары интернет аркылуу түзүлгөн байланыш, маалымат алуунун жыйынтыгында ар түрдүү диний агымдарга, террористтик, экстремисттик уюмдардын иштерине аралашып, алардын колуна түшкөн жарандар тууралуу фактылар дүйнө коомчулугунда кеңири белгилүү.

Маалымат технологияларынын өнүгүүсүн толук көзөмөлгө алуу мүмкүн болбогон заманбап шарттарда Кыргызстандагы маалымат ресурстардын, коомдун, ар бир жарандын жана жалпы мамлекеттин маалымат коопсуздугун сактоо зарыл. Маалымат айдыңында жарандардын, коомдун жана мамлекеттин маалымат коопсуздугун сактоо маселеси, Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугун камсыздоосунун негизги багыттарынын бири десек жаңылышпайбыз.

Кыргызстандын жарандарына өспүрүм курагынан тартып улуу муундагы өкүлдөрүнүн аң сезимине өзүнүн терс таасирин тийгизген, ар түрдүү диний, экстремисттик багыттагы көз караштар, маалыматтар коомдун өнүгүшүнө, мамлекеттин ишине терс таасирин тийгизип, бул жааттагы маалымат коопсуздугун камсыздоо зарылдыгын белгилейт. Өлкөнүн маалымат чөйрөсүнүн ички жана тышкы коркунучтардан сактоо маселеси мамлекеттин тиешелүү маалымат саясатын жана маалымат коопсуздугун камсыздоо боюнча кабыл алынган Концепциялар мезгилдин талабы болгон.

2021-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында белгиленгендей: «Улуттук коопсуздукту камсыз кылуу кыргыз мамлекеттүүлүгүн коргоо, элдин улуттук өзгөчөлүгүн сактоо, Кыргызстандын андан ары туруктуу, ар тараптуу жана ырааттуу өнүгүүсү, ошондой эле региондо коопсуздукту жана туруктуулукту талаптагыдай деңгээлде колдоп туруу үчүн маанилүү процесс болуп саналат»¹.

Дүйнөнүн өнүгүүсүнүн заманбап этабы маалыматтык коопсуздуктун абалына түздөн-түз таасир тийгизет. Маалыматты түзүү, кайра өзгөртүү жана керектөө менен байланышкан мамлекеттик башкаруу, мамлекеттик бийлик органдарынын жана жарандык коомдун институттарынын ишинин негизги компоненттеринин бири болуп саналган маалыматтык мамилелердин ролу утурлап өсүп жатат.

Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды өнүктүрүү жашоонун бардык чөйрөлөрүнө маалыматтык-коммуникациялык технологияларды ар тараптуу колдонууга киргизүүнүн жана колдонуунун аныктоочу фактору болуп калды, бул болсо маалыматтык коопсуздук маселелерин чечүүгө жогорку талаптарды коёт.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан аткарылуучу негизги изилдөө иштери менен байланышы. Бул диссертациялык иш изилдөөчүнүн демилгесинин негизде жүргүзүлгөн. Ошондуктан, аталган теманын актуалдуулугу түздөн-түз Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугу менен байланыштуу, анткени мамлекеттин коопсуздугунун маанилүү маселесине арналган.

¹ КР Улуттук коопсуздук Концепциясы. Кырг. Респ. Президентинин 20-дек. 2021-ж. Президентин Жарлыгы № 570 // [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/430815>

Кыргызстандагы улуттук коопсуздук маселелерине арналган илимий эмгектерде маалымат коопсуздугу жана мамлекеттин маалымат саясатына арналган диссертациялык иштер саналуу. Ошондуктан бул диссертациялык эмгекте аталган маселе алгачкылардан болуп козголгон. Акыркы жылдары ата мекендик илимий изилдөөчүлөр маалымат коопсуздугу темасын теориялык-методологиялык жана ченемдик-укуктук багыттан карап, изилдешүүдө. Изилдөөнүн темасынын мамлекеттик органдардын, мекемелердин өткөрүлгөн иш-чаралары жана илимий-изилдөө иштери менен байланышы бар.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси - маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүшү менен байланышкан жаңы чакырыктардын жана коркунучтардын контекстинде мамлекеттердин маалыматтык коопсуздугу.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети - Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун камсыз кылууда массалык маалымат каражаттары тарабынан мамлекеттик саясатты ишке ашыруусу.

Изилдөөнүн максаты - эгемендүү Кыргызстандын, коомдун жана жеке жарандардын маалымат коопсуздугун камсыздоодо маалымат мейкиндигинде болгон ички жана тышкы коркунучтардан сактоо максатында мамлекеттик маалымат саясатын, маалымдоо каражаттарынын ролун иликтөө, келечектеги өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо ыкмаларын жана механизмдерин талдоо. Бул максатка жетишүү үчүн алдыга төмөнкү милдеттер коюлган:

- Маалымат коомун изилдөөчүлөрдүн илимий көз караштарын талдоо.
- Маалымат коопсуздугу, мамлекеттин маалымат саясатынын түшүнүгүн талдоо.
- Изилдөөнүн методологиясын жана ыкмаларын изилдөө.
- Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар өнүккөн доордо Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугун камсыздоо жаатындагы ченемдик-укуктук базасын талдоо.
- Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактоо багытындагы мамлекеттик саясатын ишке ашыруу ишмердигин анализдөө
- КР Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын жана анын республиканын саясий турмушундагы ролун иликтөө.
- Кыргызстандын маалыматтык коомунун өнүгүшүнө заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын таасирин иликтөө.
- Кыргыз Республикасынын маалыматтык суверенитетин камсыздоо жана улуттук контентти өнүктүрүү иш – аракеттерин иликтөө.
- Маалымат коопсуздугун камсыз кылуунун саясий механизмдери жана ыкмаларын аныктоо менен келечекте мамлекеттин маалымат саясатын ишке ашыруунун багыттарын изилдөө.

Изилдөө ыкмалары. Диссертацияда классификациялоо жана жалпылоо ыкмасы катары эмпирикалык-теориялык, индуктивдүү жана дедуктивдүү ыкмалары, логика жана аргументация колдонулган. Андан тышкары сандык жана сапаттык иликтөө, социологиялык ыкмасы колдонулган.

Диссертациянын илимий жаңылыгы автордун бул багыттардагы илимий изилдөөлөрү жана жетишкендиктери менен негизделет. Алар төмөнкү тармактар боюнча жүргүзүлгөн:

- Маалыматтык коом бул постиндустриалдык, технологиялардын доору, цивилизациянын өнүгүүсүнүн жаңы тарыхый фазасы, мындагы өндүрүштүн негизги товары болуп маалымат жана билим, илим эсептелет. Маалыматтык коомдун адамдарга жана коомго болгон оң жана терс таасирлери бар.
- Маалыматтык коом ар башка өлкөлөрдө экономикалык жана социалдык өнүгүү шартына жараша ар түрдүү деңгээлде өнүгөт. Ал техногендик цивилизациялык маалыматтык жана телекоммуникациялык электрондук доорунун калыптанышы менен ар бир жарандын, коомдун маалымат алуусун камсыздайт жана мамлекеттик чечимдердин кабыл алынышына мүмкүнчүлүк түзөт.

- Мамлекеттин маалыматтык коопсуздугун изилдөөдө дисциплиналар аралык методдорду колдонуу мүмкүнчүлүктөрү негизделген.
- Маалымат коопсуздугунун укуктук негизи болуп жарандарды, коомду жана мамлекетти маалыматтык терс таасир берүүлөрдөн жана сувериндикти коргоо болуп саналат.
- Мамлекеттин маалымат саясатын жүргүзүү милдети КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигине жүктөлгөн. 2007-жылдан 2013-жылга чейин маалымат тармагы аталган министрликтин курамына улам киргизилип, кайра чыгарылып эффективдүү иш жүргүзүлгөн эмес. Министрлик өз ишмердүүлүгүндө көп тармакты камтыйт (маданият, спорт, жаштар саясаты, туризм, миграция). Ар тармактуу чаржайыт иш жүргүзүү министрликтин ишине терс таасир этүүдө.
- Биринчи жолу маалымат ресурстары жана ага жетүү үчүн саясий күрөш менен байланышкан жалпыга маалымдоо каражаттары Улуттук телекорпорациянын ишиндеги ыраатсыздык көрсөтүлүүдө.
- IT технологиялардын өнүгүшү жана маалыматтык-коммуникативдик технологиялардын кеңири таралышы (масмедиа, интернет) республикада маалыматтык коомунун калыптанышына жана өнүгүшүнө алып келүүдө.
- Мамлекеттик кызыкчылыкты, маалымат коопсуздугун жана суверенитетин коргоп улуттук контентти өнүктүрүүдө мамлекеттик маалымдоо каражаттарынын ролу чечүүчү ролду аткарат. Коомчулукту расмий, өлкөнүн ички жана тышкы саясаты боюнча ишенимдүү маалымат менен камсыз кылууда, элдин бүтүндүгүн, биримдигин сактоодо, таалим-тарбия берүүдө, эне тилди жайылтууда жана идеологиялык баалуулуктарды жайылтууда мамлекеттик саясаттын кызматы маанилүү.
- Маалыматтык коом, компьютердик технология жана маалымдоо каражаттарынын санынын өсүшү менен өлкөдөгү маалымат коопсуздугун камсыз кылуунун жаңы саясий механизмдерин жана ыкмаларын колдонуу зарылчылыгы.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдары КР Президенттик администрациянын маалымат саясат бөлүмү, КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлиги, мамлекеттик органдардын пресс-кызматтары, мамлекеттик телерадио каналдары (УТРК, ЭлТР ж.б.) стратегияларды, саясий чечимдерди, ченемдик-укуктук документтерди жазууда, контенттин түзүүдө колдонсо болот. Ошондой эле илимий изилдөө иштеринде жана «Мамлекеттик маалымат коопсуздук», «Маалымат саясат», «Мамлекеттик башкаруу», «Саясий технологиялар» боюнча лекциялык курстарды, окуу усулдарын даярдоодо, илимий изилдөө иштеринде колдонууга болот.

Коргоого сунушталган негизги жоболор:

1. Маалыматтык коом ар башка өлкөлөрдө экономикалык жана социалдык өнүгүү шартына жараша ар түрдүү деңгээлде өнүгөт. Ал техногендик цивилизациялык маалыматтык жана телекоммуникациялык электрондук доорунун калыптанышы менен ар бир жарандын, коомдун маалымат алуусун камсыздайт жана мамлекеттик чечимдердин кабыл алынышына мүмкүнчүлүк түзөт. Бирок ошону менен мамлекеттик маалымат коопсуздук саясатты маанилүү орунду ээлейт.

2. Маалыматтык коопсуздук - бул глобалдык маалымат мейкиндигин көзөмөлдөө жана реалдуу жана потенциалдуу коркунучтарды жоюу үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн, шарттардын жана каражаттардын болушу. Мамлекеттин маалымат саясаты өлкөнүн коопсуздугун камсыздоодо негизги бөлүгү катары өлкөнүн кызыкчылыгын коргоп, калкка объективдүү маалымат жеткирүүгө шарт түзүү менен дүйнө коомчулугуна өлкөнүн оң имиджин түзүүгө багытталат.

3. Маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты изилдөөдө илимий методдорду жана топтолгон теориятыко-эмпирикалык материалдарды колдонуу менен өлкөнүн маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу жаатындагы рационалдуу мамлекеттик саясаттын ролу жана мааниси жөнүндө бир катар теориялык жалпылоолорду жасоого

мүмкүндүк берди жана мамлекеттик органдарга бир катар сунуштамаларды иштеп чыгуу үчүн негиз болгон.

4. Ченемдик-укуктук актылар жарандардын, коомдун, мамлекеттин маалымат коопсуздугун камсыз кылууга багытталган. Бирок жалпыга маалымдоо каражаттар чөйрөсүндөгү учурдагы ченемдик-укуктук база жарандардын маалымат коопсуздугун камсыздоо боюнча медиа тармагынын иштешине таасири аз. Маалымат тармагындагы укук коргоочуларды, маалымдоо каражаттарын жана мамлекеттик органдарды жетишсиз каржылоо, кадрлардын, заманбап даярдыктын жетишсиздиги, ата мекендик медиа контенттин начардыгы терс таасирин тийгизүүдө. Нормативдик-укуктук ченемдерди кайра карап чыгуу жана тиешелүү мамлекеттик органдардын жоопкерчилигин жогорулатуу талабы турат.

5. Кыргызстандын рыноктук мамилелерге өтүү, жаңы саясий системанын калыптанышы, саясий кризистер жана туруксуздук бийликтин узак убакыт бою, өлкөнүн маалыматтык коопсуздугуна тийиштүү көңүл бурулбай калганына алып келген. Кадрдык секириктер, республиканын маалымат тармагынын чет элдик агенттер жана демөөрчүлөр тарабынан терс таасирин тийгизген. Бүгүнкү маалымат доорунда бийликтин бардык бутактарынын, административдик-аймактык жана улуттук түзүмдөрдүн, жарандык коомдун, жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана мамлекеттик бийлик органдарынын ортосунда маалымат менен камсыз кылуу жана мамлекеттик маалымат коопсуздугу камсыздоо саясатын колдоо мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүн ишке ашыруунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

6. Мамлекеттин маалымат саясатын жүргүздөө, коомчулукка расмий маалымат жеткирүүдө Кыргыз Республикасынын Улуттук телерадиоберүү корпорациясы мамлекеттин маалыматтык негизги борбору. Маалымат ресурстары жана ага жетүү үчүн саясий күрөш Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын ишиндеги ыраатсыздыкка алып келген. Эгемен Кыргызстандын тарыхындагы саясий кризистерде нааразы тараптар УТРК телеканалды ээлик кылуу дайыма аракет жазашкан. Телекорпорация жана анын аймактардагы филиалдары үчүн негизги саясий актолордун ортосунда тынымсыз саясий оюн болуп турду. Телекорпорациянын маалыматтык ишмердүүлүгү мамлекеттин суверендүүлүгүн сактоодо стратегиялык мааниси зор.

7. Кыргызстанда маалыматтык коомдун калыптанышы медиа мейкиндигинин өнүгүү деңгээлинен көз каранды. Бүгүнкү күндөрү өлкөдө салттуу маалымат каражаттары - теле жана радио онлайн медиа жана социалдык тармактардын басымы менен артка чегинүүгө аргасыз болуп жатканы көрүнөт. Социалдык тармактар: Instagram, TikTok, Facebook, Одноклассники, ВКонтакте, Twitter жалпысынан негизги маалымат булагы катары телевидениенин ордун басууда. Телевидение менен радионун ордун смартфондор алмаштырууда. Бирок ишеним жагынан телеберүү соцтармактардан жогору турат. Маалыматты колдонучулардын көңүл буруусу да өзгөрүүдө - бул тексттик мазмундан визуалдык мазмунга өтүүдө. Маалыматтын каналдары гана эмес аны алуунун каражаттары да өзгөрүүдө.

8. Мамлекеттик кызыкчылыкты, маалымат коопсуздугун коргоп улуттук контентти өнүктүрүүдө мамлекеттик маалымдоо каражаттары чечүүчү ролду аткарат. Радио, теле менен чектелбестен заман талабына жараша жаңы медианы колдонуу, Интернет тармагында улуттук контентти өнүктүрүү, социалдык тармактар аркылуу коомчулукка маалымат жеткирүү учурдун талабы. Ал эми көп сандаган жана түрлүү жеке менчик маалымдоо каражаттарынын берүүлөрүнүн мазмуну жеке адамдардын же ким тарабынан каржыланса ошол тараптын кызыкчылыгы мамлекеттиктен жогору тураары белгилүү. Кыргыз тилинде контенттин жетишсиздиги, тиешелүү мыйзам талаптарын аткаруу татаалдыгы аныкталып, мында мамлекет тиешелүү механизмдерди иштеп чыгуу зарыл. УТРК, ЭлТР телеканалдарында, Интернет тармагында жана жеке медиалар да кыргыз жана орус тилинен тышкары англис тилинде контент жаратса Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактап, оң имиджин түзүп, дүйнө коомчулугуна жакшы

жагынан маалымат жеткирилет. Бул көрүнүш мамлекетти оң жагынан таанытууга таасир берип, маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкта туруштук берүүсүнө шарт түзмөкчү.

9. Маалымат коопсуздугун камсыз кылуунун саясий механизмдери жана ыкмаларын катары төмөнкүлөрдү айтса болот: улуттук кызыкчылыктарды маалымат чөйрөсүндө “инсан-коом-мамлекет” үчилтигинин таламдарын тең салмактуу укуктук камсыздоо аркылуу ишке ашырылышы; Интернет технологиялары өнүккөн азыркы коомдо массалык маалымат каражаттарынын, интернет тармагынын ишин жөнгө салуучу, келечек багыттарын аныктоочу ченемдик-укуктук документтерин аныктоо; улуттук маалымат каражаттарын жана кадрларын (материалдык-техникалык базасын камсыздоо, кесипкөй кадрларды даярдоо, тажрыйба алмашуу, квалификациясын жогорулатуу ж.б.) чыңдоо; маалымдоо каражаттарын каржылоону оптималдаштыруу, жеке менчик ММКга мамлекеттик субсидия берүү; улуттук контентти атаандаштыка туруштук берген кыргыз, орус, англис ж.б. эл аралык тилдеринде контентти өнүктүрүү. Өзгөчө көңүл бурула турган маселе дүйнө коомчулугуна Кыргызстан тууралуу имидж оң мазмундуу контентти жайылтуу.

Изденүүчүнүн жеке салымы бул диссертациянын темасын кеңири изилдеп, анын натыйжасында келип чыккан жыйынтыктары жана тыянактары менен негизделет.

Илимий иштин апробацияланышы. Диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары темага толугу менен шайкеш келет жана рецензияланган илимий басылмаларда 11 макала жарыяланган. Изилдөөнүн негизги жоболору менен тыянактары эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда доклад катары сунушталган.

Диссертациялык иштин түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иштин түзүмү изилдөөнүн негизги милдетине ылайык коюлган маселелерди логикалык ырааттуу чечүү менен аныкталат. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, тогуз параграфтан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана бир тиркемеден турат. Бардыгы болуп диссертация 190 баракты түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөзүндө изилдөө темасынын актуалдуулугу, максаты, милдеттери, ыкмалары, изилдөөнүн натыйжаларынын илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого коюлган жоболор, публикациялардын чагылдырышы, көлөмү көрсөтүлөт.

Биринчи «**Маалымат коопсуздугунун теориялык-методологиялык негиздери**» деген аталыштагы бап үч параграфтан турат. «**Маалымат коомун изилдөөнүн теориялык аспекттери**» биринчи параграфында маалымат коомун изилдөөнүн теориялык негиздери жана анын инструменттери, маалымат коомунун теориясынын дүйнөлүк практикада колдонулушу жана эл аралык тажрыйбалар менен ата мекендик изилдөөчүлөрдүн илимий көз караштары изилденген. Негизи «маалыматтык коом» - деген түшүнүк алгачкы ирээт батыш өлкөлөрүндө коомдук-экономикалык өнүгүүнүн абалын мүнөздөө үчүн пайда болуп, маалымат коомунун концепциясы 1960-жылдары түптөлүп, 1980-жылдары дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө маалымат коому практикалык негизде пайда болгон.

Маалыматтык коом идеясынын авторлору коомдун өнүгүүсүн үч этапка: агрардык, индустриалдык жана постиндустриалдык же маалыматтык коомго бөлүүсү ушул кезге чейин жалпы кабыл алынган көз караш жана концепция катары жашап келүүдө. «Маалыматтык коом» түшүнүгүнүн аныктамасы теориялык изилдөөлөрдө белгилүү болгондой, илимий иштеги бирден-бир маанилүү учур. 1950 - 1970-жылдары адамзат техника, компьютердик технология жана илимий техникалык төңкөрүш күчтүү өнүккөн жаңы доорго өтө баштайт. Адамдардын бүтүндөй жашоо шарты, ишмердүүлүгү «техника» жана «маалымат» менен байланышы окумуштуу, философтордун көңүлүн бурдуруп, «маалымат коомунун» концепциясынын калыптанышына түрткү болду. Канадалык

философ М. Маклюэн 1962-жылы алгачкылардан болуп «электрондук коом» түшүнүгүн киргизген. Жапон окумуштуусу Й. Масуданын изилдөөсү боюнча, жаңы коом компьютердик техниканы колдонууга басым жасайт жана ошол техниканын өнүгүүсүнө адам баласы өзү акыл-эсин аянбай жумшайт. Маалыматтык коомдо эң баалуу нерсе болуп убакыт эсептелет. Убакыттан уткан адам барына жетишет, баарына үлгүрөт деп белгилеген.

Белгилүү окумуштуулар Д. Белл, З. Дайзард, Э. Тоффлер жана З. Бжезинский маалымат коомунун концепциясынын теориялык негиздерин аныктоо менен компьютерлештирүү шартында бүткүл адамзат коомунун алдында турган көйгөйлүү маселеге мүнөздөмө беришкен.

Изилдөөчүлөр маалымат коому тууралуу ар кандай түшүнүктөрдү киргизишкен: “супериндустриалдуу коом”, “кибернетикалык электрондуу коом”, “коммуникациялык доор”, «глобалдуу айыл», “маалыматтык доор”. Белгилей кетсек, маалыматтык коом ар башка өлкөлөрдө экономикалык жана социалдык өнүгүү шартына жараша ар түрдүү деңгээлде өнүккөн.

Жаңы «маалымат коомунун» келиши менен дүйнөдө буга чейин маани берилбеген көптөгөн маселелер да жаралды. Заманбап учурда маалымат коомунун мүмкүнчүлүктөрү өнүккөн өлкөлөрдө жогорку индустриалдык коомдун өнүгүүсүнө карай ачык катары каралып, ХХI кылымда саясатчыларга, ишкерлерге, мамлекетке жана бүтүндөй коомчулукка чакырык болду десек жаңылышпайбыз.

ХХI кылымдын башында маалыматтык коом мамлекеттердин экономикалык, коомдук-саясий түзүлүшүнө жана идеологиясына карабастан, заманбап цивилизация дооруна өтүүнүн жаңыча өнүгүү этабы катары аныкталган. Маалыматтык коомдун өнүгүү деңгээли өлкөнүн экономикалык, саясий, социалдык жана маданий жактан өнүгүүсүнө таасири аркылуу калыптанат. Маалыматтык коом – илим менен техниканын өнүгүүсүнүн, заманбап цивилизациялык, маалыматтык жана телекоммуникациялык технологиялардын электрондук доорунун калыптанышы менен ар бир жарандын, коомдун маалымат алуусун камсыздайт жана мамлекеттик чечимдердин кабыл алынышына мүмкүнчүлүк түзөт.

«Маалымат коопсуздугун изилдөөнүн теориялык-методологиялык» негиздери аталган биринчи бөлүмүнүн экинчи параграфында маалымат коопсуздугу, маалымат коопсуздугун камсыздоодогу мамлекеттин саясаты маселелерине түшүндүрмө берилген. Окумуштуулардын берген аныктамаларын изилдөөдөн белгилүү болгондой, маалымат коопсуздугу - жарандардын, уюмдардын жана мамлекеттин кызыкчылыктары үчүн колдонулган жана өнүккөн коомдун маалымат чөйрөсүнүн корголгон абалы катары түшүндүрүлүп, төмөнкүдөй аныктама берилген: Маалыматтык коопсуздук - бул глобалдык маалымат мейкиндигин көзөмөлдөө жана реалдуу жана потенциалдуу коркунучтарды жоюу үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн, шарттардын жана каражаттардын болушу. Мамлекеттин маалымат саясаты өлкөнүн коопсуздугун камсыздоодо негизги бөлүгү катары өлкөнүн кызыкчылыгын коргоп, калкка объективдүү маалымат жеткирүүгө шарт түзүү менен дүйнө коомчулугуна өлкөнүн жакшы имиджин түзүүгө багытталат.

Ааламдашуу шартында дүйнө окумуштуулары менен катар Кыргызстандын окумуштууларынын көңүлү мамлекеттин коопсуздук тармагындагы, интеграциялык процесстерди изилдөөгө көбүрөөк бурулууда. Бул багытта төмөнкү окумуштуулардын илимий эмгектери жарыяланган, алар: А.Д. Дөнөнбаев, А.Д. Джекшенкулов, Ж.Ж. Жоробеков, З.К. Курманов, К.Ч. Султанбеков, А.М. Акматалиева, О. Молдалиев, Н.А. Воронцова, А.Н. Кангельдиев, С. Г. Иванов ж.б. Бул окумуштуулардын ичинен мамлекеттик маалымат коопсуздугун А.А. Акназарова, Р.М. Токсоналиева, М.М. Мусуралиева терең изилдешкен.

Мамлекеттин маалымат коопсуздугу улуттук коопсуздук системасынын негизги бир бөлүгү болуп саналат. Ал эми “маалымат коопсуздугу” негизинен жарандардын, коомдун жана мамлекеттин маалымат алуудагы коопсуздугун ички жана тышкы коркунучтардан сактоо болуп эсептелет. Маалымат коопсуздугун камсыздоодогу

мамлекеттин маалымат саясаты коомду жаңы, революциялык өнүгүү этабына өткөрүү менен улуттук кызыкчылыктарды, жарандардын, коомдун жана мамлекеттин маалыматтык коопсуздугун камсыздоо менен көп жагынан жаңы маалыматтык коомго мүнөздүү мамилелердин калыптанышына жана өнүгүүсүнө түрткү берээри аныкталды. Мамлекеттин маалымат коопсуздугунун саясаты мамлекеттин тышкы жана ички саясатынын маанилүү бөлүгү болуп эсептелет жана коомдук турмуштун бардык катмарларын камтыйт.

Бүгүнкү күндө мамлекеттин маалымат саясаты өзү калыптануу мезгилинде туруп, маалыматтык коом шартындагы эффективдүү жаңы ыкмаларды, мамлекетти башкаруу технологияларын жана эрежелерди издөөдө. Ар башка өлкөлөрдүн маалымат саясаты алардын социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгүнө көз каранды. Мамлекеттин маалымат саясатын изилдөөдө жарандардын, юридикалык жактын жана мамлекеттин эркин маалымат алуу, таркатуу жана колдонуу укугу тууралуу гана сөз болбостон, мамлекеттин маалымат ресурстарын рационалдуу колдонуу, коргоо зарылчылыгы, конфиденциалдуу маалыматты жана интеллектуалдык жеке менчикти коргоо зарылдыгы белгиленди. **“Изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары” аталган** үчүнчү параграфта диссертациялык изилдөөнүн объектиси көрсөтүлгөн. Ал ааламдашуу доорундагы маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүшү менен байланышкан жаңы чакырыктардын жана коркунучтардын контекстинде мамлекеттердин маалыматтык коопсуздугу. Изилдөөнүн предмети - Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун камсыз кылууда массалык маалымат каражаттары тарабынан мамлекеттик саясатты ишке ашыруусу деп көрсөтүлгөн.

Диссертацияда илимий талдоо, классификациялоо жана жалпылоо ыкмасы катары индуктивдүү жана дедуктивдүү ыкмалар, логика, синтез, аргументация, байкоо, салыштыруу, өлчөө жана башка эмпирикалык - теориялык ыкмалары колдонулган. Ар бир ыкманын анализдөө мүмкүнчүлүктөрү ар түрлүү жана объективтүү жыйынтыктарга келүү мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Диссертацияда ошондой эле илимий изилдөөнүн атайын ыкмалары колдонулган: салыштырма методы (Эгемендүү Кыргыз Республикасындагы маалымат коомунун өнүгүү этаптары ошондой эле кыргыз маалымат коомундагы социалдык процесстер жана тенденциялар салыштырылат); ченемдик-юридикалык метод (айрым учурларда укуктук ченемдер аларды сөзмө сөз чечмелөө жолу менен каралат, андан кийин алардын колдонуу практикасын салыштыруу жана маалымат коопсуздугу боюнча укуктук-ченемдерин ишке ашыруу актылары жана тиешелүү укук колдонуу практикасы жөнүндө корутунду чыгарылат).

Андан тышкары сандык жана сапаттык иликтөө, социологиялык ыкмасы колдонулган. Өз позициясын түзүүдө диссертациянын автору Медиа-К Интерньюс долбоорунун колдоосу менен 2023-жылдын ноябрында M-Vector компаниясы Кыргызстандын калк арасында “Кыргызстанда медиа колдонуу” боюнча социологиялык сурамжылоосун колдонгон жана Эл аралык республикалык институттун (IRI) Кыргызстандагы Аналитикалык изилдөө борбору (CISR) кыргызстандыктардын арасында сурамжылоо жүргүзгөн улуттук репрезентативдик изилдөөлөрдүн маалыматтарын активдүү колдонгон.

Диссертацияда УТРК, ЭлТР ж.б. телеканалдардын төмөнкү Интернет сайттарындагы, социалдык тармактардагы баракчалардагы маалыматтар жана аккаунттар, видео блоктор колдонулду (Instagram, TikTok, Facebook, Одноклассники, ВКонтакте, Twitter). Ошондой эле, Кыргыз Республикасыны Улуттук статистикалык комитетинин 2022, 2023-жылдарга карата статистикалык маалыматтары берилген.

Экинчи «Кыргызстандын маалымат коопсуздугунун негиздерин түзүүдөгү мамлекеттик саясат» деген аталыштагы бап үч параграфтан турат. **«Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугун камсыздоо тармагындагы ченемдик-укуктук базасы»** аттуу параграфта бүгүнкү күндө Кыргызстандын маалыматтык

коопсуздугунун ченемдик-укуктук базасын өлкөнүн эгемендүүлүк жылдарынан тарта кабыл алынган 100дөн ашык мыйзамдар жана ченемдик-укуктук документтер кабыл алынганы айтылган. Кыргызстандын маалыматтык саясатынын мааниси жана анын принципалдуу мааниси өлкөнүн эн биринчи Конституциясында, «Массалык маалымат каражаттары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 1992-жылдын 2-июлундагы, «Массалык маалымат каражаттарынын кепилдиктери жана эркиндиги жөнүндө» 1997-жылдын 11-ноябрында мыйзамдарында белгиленген. "Маалыматка жетүү" 1997-жылдын 5-декабрындагы, "Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагындагы маалыматка жетүү жөнүндө" 2006-жылдын 28-декабрындагы, "Телекөрсөтүү жана радиоуктуруу жөнүндө" 2008-жылдын 2-июнундагы мыйзамдары ж.б белгилеген. Бирок бул мыйзамдарды тексттик талдоо көрсөткөндөй, бири да "маалымат коопсуздугу" түшүнүгүн аныктабайт. Маалыматтык коопсуздукту, анын компоненттерин жана колдоо механизмдерин аныктоодо көптөгөн теориялык кемчиликтерден улам кошумча ченемдик укуктук базаны кабыл алуу зарылчылыгы келип чыккан.

2008-жылдын 11-июлундагы КР өкмөтүнүн токтому менен Маалымат коопсуздугу Концепциясынын Долбоору кабыл алынган жана 2012-жылдын 12-июнунда КР Президентинин Указы менен кабыл алынган КРнын улуттук коопсуздук Концепциясында улуттук коопсуздук түшүнүктүн ченемдик аныктамасы пайда болгон жана маалымат коопсуздугун камсыз кылуу маселелери киргизилген. Ушул Концепция фундаменталдуу ченемдик-укуктук документ болуп саналып, КР маалымат коопсуздугун камсыздоо боюнча мыйзам чыгарууну, ченемдик-укуктук базаны жана ар кандай программаларды иштеп чыгуу, илимий-методикалык иштерди жакшыртуу үчүн негиз болуп калды десек болот.

Андан кийинки маанилүү документ 2013-2017-жылдарга карай Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү Улуттук Стратегиясында да мамлекеттин маалымат саясатынын негизги тармактары көрсөтүлгөн. 2018-жылдын 2-ноябрында КР Президентинин 2018-2040-жылдарга карай Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы кабыл алынган. Тилекке каршы, бул документе өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо маселеси камтылган эмес.

2019-жылдын 3-майындагы Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн № 209-Токтому менен "Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун 2019-2023-жылдарга карата Концепциясы" бекитилген. Аталган Концепцияга ылайык, Кыргызстандын маалымат коопсуздугу негизинен КР Президенти, КР Коргоо Кеңеши, мыйзам чыгаруу органдары, аткаруу жана сот бийлиги тарабынан камсыздалат. Концепцияда белгиленгендей, өлкөнүн маалымат коопсуздугу улуттук коопсуздуктун бир бөлүгү катары, маалыматтык коомунун өсүү деңгээлине көз каранды деп айтылат. Улуттук коопсуздук Концепциясында маалымат чөйрөсүндөгү КР улуттук кызыкчылыктарга, маалымат коопсуздугуна коркунучтардын түрлөрү жана булактары аныкталган. Аталган Концепцияга ылайык, маалымат айдыңындагы КР мамлекеттик саясатын маалыматтык камсыздоо менен улуттук, эл аралык коомчулукка чейин КР мамлекеттик саясаты тууралуу так маалыматты жеткирүү; маалымат чөйрөсүндө адамдардын укуктары менен эркиндиктерин сактоо жана КР элинин руханий жаңылануусун камсыздоо, коомчулуктун адеп-ахлактык баалуулуктарын, мекенчилдик жана гуманизм салттарын, өлкөнүн маданий жана илимий потенциалын сактоо жана чыңдоо. Ошону менен маалымат чөйрөсүндөгү коркунучтардын түрлөрү төмөндөгүчө аныкталган: адамдардын жана жарандардын руханий жашоосуна, маалыматтык ишмердүүлүккө, жеке, топтук жана коомдук аң сезимине, руханий жаралуу чөйрөсүндө конституциялык укугу менен эркиндигине жаралган коркунучтар; мамлекеттик саясатын маалыматтык камсыздоо жаатындагы болгон коркунучтар; маалыматташтыруу каражаттарын, телекоммуникация жана байланыш индустриясы менен биргеликте, ата мекендик маалымат индустриясынын өнүгүүсүнө жаралган коркунучтар ж.б.

2021-жылдын 20-декабрында кабыл алынган КРнын Улуттук коопсуздук Концепциясы маалымат айдыгындагы жарандардын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарын камтуу менен маалымат коопсуздугун камсыздоодогу максаттар, негиздер жана багыттар менен байланышып, расмий кабыл алынган жоболордун топтому болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугунун 2019-2023-жылдарга карата Концепциясы өз маанисин жоготпойт, ал эми мамлекеттин маалыматтык саясатынын 2024-2028-жылдарга карата Концепциясын кабыл алуу маалыматтын ролу өскөн азыркы коомдун талабы. Тиешелүү ченемдик-укуктук документтерге карай жүргүзүлгөн иликтөө көрсөткөндөй, маалымат коопсуздугу тармагындагы учурдагы документтерди, мыйзамдык базасын жакшыртуу жана толук иш жүзүнө ашыруу керек. Заманбап шарттарда маалымат айдыгында маалымат ресурстарын коргоо жана коопсуздукту камсыз кылуу өзгөчө мааниге ээ болууда. **“Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун сактоо багытындагы мамлекеттик саясатын ишке ашыруу ишмердиги”** параграфында республиканын рыноктук мамилелерге өтүүсү, жаңы саясий системанын калыптанышы маалыматтык коопсуздугун сактоо багытындагы мамлекеттик саясатын калыптанышы каралган.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдары өлкөнүн маалымат мейкиндиги корголбогон абалда калып, 2000-жылдардан эле тартып маалымат коопсуздугун коргоо маселеси көтөрүлө баштаган. 2006-жылы эле Маалыматтык ресурстар, технологиялар жана байланыш улуттук агенттиги, КРнын Президентинин 2007-жылдын Жарлыгы менен КРнын маданият жана маалымат министрлиги түзүлгөн. Маалымат тармагында мамлекеттик саясатты жүргүзүү ыйгарым укугу аталган министрликке жүктөлүп, министрликке бир нече милдеттер коюлган. Алар маалымат чөйрөсүндө бирдиктүү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу, Кыргызстандын маалымат чөйрөсүндө бирдиктүү маалымат мейкиндигин түзүүнү камсыз кылуу, маалымат каражаттарын өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү боюнча сунуштарды киргизүү каралган.

2009-жылдын 22-октябрында КР маданият жана маалымат министрлиги «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмүн бекитүү жөнүндө» мыйзамы менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу маданият мамлекеттик комиссиясы болуп өзгөртүлгөн.

Кайра 2010-жылдын 26-апрелинде Убактылуу Өкмөтүнүн Декрети менен Кыргыз Республикасынын маданият жана маалымат министрлиги болуп кайра түзүлгөн жана КР өкмөтүнө караштуу мамлекеттик байланыш агенттигинин кеңешмеси түзүлгөн.

Бирок 2012-жылдын Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен кайрадан Кыргыз Республикасынын маданият жана туризм министрлиги болуп өзгөрүп, министрликтин курамынан маалымат тармагы кайрадан алынып салынган. Кайра 2013-жылдын 21-февралында Жогорку Кеңештин 2012-жылдын 5-сентябрындагы «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмү жөнүндө» токтомунун негизинде Кыргыз Республикасынын маданият, маалымат жана туризм министрлиги болуп ордуна келген. Белгилүү драматург С. Раев министр болуп дайындалган.

2014-жылы Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин алдында маалымат саясат боюнча кеңеш түзүлгөн. Аталган Маалымат саясат боюнча кеңештин курамына массалык коммуникация, масс-медиа тармагынын 15 өкүлү кирген. Кеңештин алдыдагы планы бирден-бир маанилүү стратегиялык документ Кыргыз Республикасынын мамлекеттик маалымат саясатынын концепциясын талкуулоо болгон. Ушул эле жылы аталган Министрликтин алдында Маалымат жана массалык коммуникациялар департаменти түзүлүп, өлкөнүн маалымат саясатын жүргүзүү, маалымат коопсуздугун камсыздоо иш-аракеттери жүргүзүлө баштаган. Маалымат жана массалык коммуникациялар департаменти маалымат тармагында өлкөдөгү телеберүүнү санариптештирүү ишмердигин жүргүзгөн.

Бирок, кадрдык секириктер, бул ведомствонун министрлеринин жетекчилигинин тынымсыз алмашуусу (2005-жылдан учурга чейин 11 министр дайындалып, ар бири кыска

мөөнөттө иштеп, маалымат саясатын жүргүзүү багытында көрүнүктүү иш алып барууга жетишишкен эмес) республиканын маалымат тармагынын чет элдик агенттер жана демөөрчүлөр тарабынан терс таасирин тийгизген. Бул департамент тарабынан бир гана маанилүү иш-чара өткөрүлгөн - Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары, анда дүйнөлүк коомчулук Кыргызстанды саясий кризистердин жана нааразылыктардын өлкөсү катары эмес, байыркы жана бай маданияты бар өлкө катары таанытты. Бул иш-чара Кыргызстандын маалымат чөйрөсүндө позитивдүү имиджин түзүүгө өбөлгө түздү.

Биздин изилдөөдөн белгилүү болгондой, Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлиги өз ишмердүүлүгүндө көп тармакты камтыйт (маданият, спорт, жаштар саясаты, туризм, миграция), ошондуктан маалымат саясатын жүргүзүү тармагында жетиштүү иш жүрүзүлгөн эмес. 2024-жылдын башында Маалыматтык саясат башкармалыгынын 9 адам гана иштеген. Ар тармактуу чаржайыт иш жүргүзүү министрликтин ишине терс таасир эткен. Өзгөчө маалымат тармагында аткарылган иштер жетишсиздиги байкалат. Маалыматтык саясат башкармалыгынын функционалдык милдеттери масштабдуу жоопкерчиликтүү болгону менен аткарган иштери аз болгону көрүнүп турат.

Министрликти сайтын, социалдык баракчасын анализдегенден кийин мындай кортундуга келсе болот: Министрлик негизинен уюштуруучулук-техникалык иштерди жүргүзөт, мисалы 2023-жылдын жыйынтыгы катары маалымат саясаты тарабындагы жасалып жаткан иштер тууралуу төмөнкүдөй маалыматтар берилген: 2023-жылы Министрлик тарабынан телеканалдарга 112 уруксат кагазы берилди, анын ичинде: 3 радиоканалга, 3 телеканалга жана 106 телерадиоберүү каналдарга. Ошондой эле 22 телерадиоканалга жана 5 телерадиоберүү операторлоруна пландуу текшерүү жүргүзүлгөндүгү, айрымдарына айып пул салынып, эскертүүлөр берилгендиги жазылган. Аталган министрликтин Facebook баракчасын карап чыгууда негизинен мекеме мамлекеттин эсебинен каражат сарптоо менен белгилүү инсандардын мааракелерин өткөрүү иштери менен алек болушкан.

Маалымат саясат өзүнө маалыматты түзүү, кайра өзгөртүү жана керектөө менен байланышкан мамлекеттик башкаруу, мамлекеттик бийлик органдарынын жана жарандык коомдун институттарынын ишинин негизги компоненттеринин бири болуп саналган маалыматтык мамилелердин ролу өстүрүү болуп эсептелет. Андан башка маалыматтык-коммуникациялык технологияларды өнүктүрүү жашоонун бардык чөйрөлөрүнө маалыматтык-коммуникациялык технологияларды ар тараптуу колдонууга киргизүү жана колдонууга шарт түзүү менен маалыматтык коопсуздук маселелерин чечүүгө жогорку талапта иш жүргүзүүлөрү зарыл. Бирок изилдөөлөр көрсөткөндөй, мындай иш-чараларды жүргүзгөндүгү байкалбайт.

Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин курамына 40 райондук жана 14 шаардык маданият бөлүмдөрү кирет. Министрликтин аймактык бөлүмдөрүнүн жоболоруна ылайык, аймактык бөлүмдөрдүн милдеттери негизинен маданият жана искусство мекемелерин өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүү, калктын түрдүү катмарларынын маданий жана эс алуу ишинин ар түрдүүлүгүн камсыз кылуу болуп саналат, бирок маалымат саясаты жана маалымат коопсуздугу жөнүндө бир да пункт кирген эмес, бирок бул түшүнүксүз абал.

Мындан тышкары, Бишкек, Ош шаарларынын мэрияларында, ошондой эле республиканын аймактарында маалымат бөлүмдөрү иштейт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратынын маалымат бөлүмү тарабынан бир катар иштер жүргүзүлүп, мамлекеттик органдардын жана маалымат ишине жооптуу бөлүмдөрдүн жетекчилеринин кесиптик компетенцияларын жогорулатууга ар кандай семинарлар жана тренингдер өтүлүүдө.

Бүгүнкү күндө басма сөз кызматы мамлекеттин маалымат саясатын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө негизги ролду ойнойт. Бийликтин бардык бутактарын, административдик-аймактык жана улуттук түзүмдөрдүн, жарандык коомдун,

жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана мамлекеттик бийлик органдарынын ортосунда маалымат менен камсыз кылуу жана маалыматтык процесстерди колдоо мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүн ишке ашыруунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Пресс-катчы мамлекеттик органдын имиджин калыптандырууда жана колдоодо негизги ролду ойнойт жана уюмдун маалымат чөйрөсүн башкарат.

Ошол эле учурда Кыргызстандагы азыркы кырдаалда маалымат саясатын ишке ашырууга комплекстүү мамиле жасоону жана ошого жараша басма сөз кызматтарынын ишинде сапаттык кайра түзүүнү жана басма сөз кызматынын туруктуу институтун калыптандырууну талап кылат. Учурда өлкөнүн активдүү жарандык коому мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгү тууралуу ыкчам жана ачык маалыматка муктаж. Ал эми бул муктаждыкты басма сөз кызматтарынын эффективдүү иши аркылуу канааттандырылышы зарыл. Бул жерде пресс-кызмат институтун түп-тамырынан бери өзгөртүү зарыл, анткени санариптик доордо мамлекеттик органдардын маалымат тарабынан жабыктыгы мүмкүн эмес, анткени алардын коомчулук менен өз ара аракеттенүүнүн жоктугу жалган маалыматтардын жайылышына өбөлгө түзөт, бул жарандардын өкмөттүн чечимдерине ишенбөөчүлүктүн көбөйүшүнө алып келет.

«Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын Кыргыз Республикасынын саясий турмушундагы ролу» аттуу параграфта өлкөнүн саясий турмушундагы Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын орду жана ролу каралган (мындан ары УТРК). Жалпыга маалымдоо каражаттары, анын ичинде УТРК мамлекеттин коомдогу «агенти» болуп саналат, анткени улуттук каналдын милдети коомго идеологиялык багыт берүү, коом менен мамлекеттин ортосунда байланышты чындоо, мамлекеттик иштерди чагылдыруу болуп саналат.

Кыргызстан эгемен мамлекет статусуна ээ болгондон кийин өзүнүн тарыхый кийинки этабына кадам таштап коомдук-саясий, социалдык-экономикалык, маданий жана рухий өзгөрүүлөр болууга массалык информация каражаттары зор ролду ойноду. Өлкөнүн турмушундагы өзгөрүүлөр массалык маалымат каражаттарынын калыптанышына жана өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизип, коомдук аң сезимде демократиялык принциптердин калыптанышына жана калктын ой жүгүртүүнүн жана саясий маданиятын жаңы стандарттарына кайра багыт алышына шарт түзгөн. Рыноктук негиздерге өтүү ЖМК иштешинин жана принциптерин өзгөрүшүнө алып келди, ошондой эле республикада болуп жаткан процесстерди жана окуяларды чагылдырууда да мамилесин өзгөртүүгө мажбур болушкан.

Эгемендүүлүк жылдарындагы маалымат каражаттарынын өнүгүшүн талдап көрсөк, кыргыз ЖМКлары саясатка өзгөчө көңүл бурат деген тыянак чыгарууга болот. Азыркы этапта республикада рынок экономикасынын маңызын да, калыптанып калган саясий кырдаалды да ачууга умтулган көптөгөн мамлекеттик жана жеке электрондук маалымат компаниялары, басма сөз кызматтары иштеп жатат.

Кыргызстандын турмушундагы саясий өзгөрүүлөр жана кризистер массалык маалымат каражаттарынын калыптанышына жана өнүгүшүнө терс таасирин тийгизген. Эгемендүүлүк жылдарынан тартып, рыноктук шартка ылайыкташкан мамлекеттик жана жеке менчик маалымдоо каражаттары коомду маалымат менен камсыздоо маалыматтык функциясын аткарууга аракет жасашат.

Мамлекеттик бийликтин, башкаруу органдарынын ишмердүүлүгү маалымдоо каражаттарында чагылдыруу менен элдин сынына коюлуп, ага карата коомдук ар түрлүү пикир жаралууда. Мамлекеттин маалымат саясатын жүргүзүп, коомчулукка расмий маалымат жеткирүүдө Кыргыз Республикасынын Улуттук телерадиоберүү корпорациясы мамлекеттин маалымат борбору болуп эсептелет. Мамлекеттик телекөрсөтүү катары республиканын калкын маалымат менен камсыздоочу маалымдоо борбору болуп саналат.

1996-жылы КР Мамлекеттик телерадио комитети корпорация болуп түзүлгөн. Ошол мезгилде «Ала-Тоо» маалымат борбору, «Нур», «Ата-Журт» продюссердик борбору

уюштурулган. Мурдагы редакциялар чыгармачылык өндүрүштүк бирикмелер болуп түзүлгөн. Адабий драмалык редакция - «Манас» чыгармачылык өндүрүштүк бирикмеси, «Айкөл» жаштар редакциясы, «Ата-Журт» коомдук саясий, «Достук» элдер достугу бирикмелери болуп аталган.

2001-жылдын январынан тартып Мамлекеттик телерадиоберүү корпорациясынын курамына төмөнкүлөр кирген: Мамлекеттик телевидение жана радио уктуруу, Республикалык телерадио борбор, Чүй, Ош, Жалал-Абад, Талас, Нарын, Ысык-Көл облустук телерадио компаниялары, «Кыргызтелефильм» студиясы, симфониялык оркестр жана хор. Рыноктук мамилелерге өтүү менен массалык маалымат каражаттарын демократиялаштыруу, телекөрсөтүү жана радио уктуруунун структурасына жана уюштуруусуна өзгөртүүлөрдү киргизүү талап кылынат. Корпорациядагы жоюлган башкы редакциялардын ордуна эки продюсердик борбор түзүлдү – “Маалымат” жана “Рух”, анын ичинде бир катар адистештирилген чыгармачылык-өндүрүштүк бирикмелер түзүлдү. Редактор кызматынын ордуна продюсер жаңы кызматы пайда болду. Ал эми башка кабарчы, баяндамачы жана комментатор кызматтары ошол бойдон калган. Республикадагы белгилүү тележурналисттер, кино ишмерлери өз алдынча топторду түзүшүп, өздөрүнүн оригиналдуу программалары менен эфирге чыга башташты.

Ушундай эле кайра куруу, өзгөрүүлөр радиодо да жүргүзүлгөн. Мамлекеттик телерадиоберүү корпорациянын узак мөөнөттүү тематикалык багыттарын биринчи кезекте маанилүү жарлыктар, буйруктар, өлкө президентинин эл менен жолугушуулары, мамлекет башчысынын чечимдерин кеңири түшүндүрүү жана Өкмөт, Жогорку Кеңештарабынан кабыл алынган мыйзамдар жана башка мыйзам актылары түзөт.

Эгемен Кыргызстандын тарыхындагы саясий кризистерде (2005, 2010, 2020-ж.) нааразы тараптар УТРК телеканалга ээлик кылуу аракетинин себеби да, өз саясий пикирин коомчулукка жеткирүү аракети катары аныктаса болот. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, аймактык телеканалдардын УТРКнын курамына 2001-жылы киргизилип, кайра 2008-жылы кайрадан чыгарылышы маалымат саясатын жүргүзүүгө терс таасирин тийгизген.

Корпорациянын тарыхында М. Эшимкановдун (2007-2009-ж.) реформа жүргүзүү ишмердүүлүгү катуу сынга алынган, себеби аймактык телеканалдар УТРКнын курамынан чыгарылган, саясий-социалдык, коомдук-экономикалык берүүлөр жаңы форматта иштей баштаган, ошондой эле кадрдык чоң өзгөрүүлөр болгон. М. Эшимканов бийликтин үстөмдүк кылуусуна карабай, ачык-айкындуулукту жактап, көз карандысыз жана демократиялык принциптерди карманган маалымдоо каражатына айландыруу аракетин көргөн.

Телерадиоберүү корпорацияны жаңылоо татаал каршылыкка дуушар болгон. Реформа жүргүзүү саясаты кадрдык өзгөрүүлөр менен коштолуп, карама-каршылыктар жаралган. УТРКны жакшыртуу, берүүлөрдүн сапатын көтөрүү максатында жүргүзүлүп жаткан иштер айрым корпорациянын кызматкерлери тарабынан колдоого алынган эмес. М. Эшимкановдун кызматтан кетүүсүн талап кылуу менен жыйырмага чукул кызматкер ачкачылык акциясын жарыялашкан. Ал акцияны телекорпорацияны реформалоо жүрүп жаткандыгына жана жаңылануу жараянынын башталышына байланыштырган.

2010-жылдагы бийликтин алмашуусу УТРКны Коомдук телерадиоберүү корпорациясы болуп өзгөрүүсүнө алып келди. Курамында 15 адамдан турган Байкоочу кеңеш түзүлүп, ага КТРКнын башкы директорун дайындоо милдети жүктөлгөн. Бирок Коомдук канал өз максатына жетпей, 2023-жылы кайрадан Улуттук канал болуп өзгөрдү. Облустук телеканалдар УТРКнын курамына кайтарылып, өлкөнүн маалымат саясатын жүргүзүүчү негизги канал катары иш алып барууда. Өлкөнүн маалымдоо каражаттары болгон теле жана радионун жетекчилиги менен борбордук бийликтин ортосундагы мамилелердин эволюциясын байкаса болот - түшүнбөстүктөр жана тирешүүлөр болуп, кайра кызматташып иштөө мезгили менен коштолуп турган.

Улуттук баалуулуктарыбызды, кызыкчылыктарыбызды сактоого багытталган маалыматтык саясат ММК тарабынан жүргүзүлбөсө мамлекеттин бүтүндүгүнө, биримдигине коркунучтар жаралмакчы. Маалымат коопсуздугун камсыздоодо мамлекеттик саясат технологиялык жана мазмундук багытта жүргүзүү талап кылынат. Маалымат коопсуздугун камсыз кылуу процессинде массалык маалымат каражаттарын коомдо туруктуулукка жетүүдөгү, улуттук кызыкчылыктарды сактоодогу, позитивдүү идеяларды жайылтуудагы бирден-бир каражат катары, республикалык жалпы улуттук мамлекеттик өнүгүү стратегиясын, адеп-ахлактык жана руханий баалуулуктарды пропагандалоо каражаты катары кароого болот.

Маалыматтык коопсуздук коомдун жана мамлекеттин коопсуздугунун даражасы менен мүнөздөлөт, демек, маалыматты ишке ашыруунун да, алуунун дагы деңгээлинде өлкөнүн кызыкчылыктарына доо кетирүүчү коркунучтуу дестабилдештирүүчү маалыматтык таасирлерге карата жашоонун негизги чөйрөлөрүнүн туруктуулугу болуп эсептелинет.

Үчүнчү «Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун камсыздоо жаатындагы саясатынынабалы жанакелечеги» деген аталыштагы бап үч параграфтан турат, биринчиси **«Кыргызстандын маалыматтык коомунун өнүгүшүнө заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын таасири»** аталган параграфта бүткүл дүйнө жүзү боюнча болуп жаткан ааламдашуу процесси жана IT технологиялардын өнүгүшү, маалыматтык-коммуникативдик технологиялардын кеңири таралышы (масмедиа, интернет) республикада маалыматтык коомунун калыптанышына жана өнүгүшүнө таасир эткен процесстер каралган.

Бүгүнкү күндө Кыргызстан ушул траекторияда экенин реалдуулук көрсөтүүдө. Изилдөө көрсөткөндөй, Кыргызстанда акыркы жылдары салттуу маалымат каражаттары - теле жана радио онлайн медиа жана социалдык тармактардын басымы менен артка чегинүүгө аргасыз болуп жатканы көрүнөт. Социалдык тармактар: Instagram, TikTok, Facebook, ВКонтакте, Twitter жалпысынан негизги ыкчам маалымат булагы катары телеберүүлөрдүн ордун басууда. Телевидение менен радионун ордун смартфондор алмаштырууда.

Кыргызстанда медиа колдонуу боюнча изилдөөнү Медиа-К Интерньюс долбоорунун колдоосу менен M-Vector компаниясы жүргүзгөн деталдуу изилдөө буга ачык мисал боло алат. 2023-жылдын ноябрында калк арасында “Кыргызстанда медиа колдонуу” боюнча социологиялык сурамжылоо 2017-жыл менен 2023-жылдагы көрсөткүчтөрдү салыштыруу ирээтинде жүргүзүлүп, жыйынтыгында чоң айырма көрсөтүлгөн. Алты жыл аралыгында калктын Интернет колдонуу деңгээли өскөнү, социалдык тармактар маалымат алуунун негизги булагына, байланыш каражатына айланганы аныкталды. Теле жана радио салттуу түрдө өз ишмердүүлүгүн жүргүзүү менен бирге интернет сайттарын, соцтармактарда расмий баракчаларын ачып, өз материалдарын интернет чөйрөсүнө да жеткиришүүдө. Кыргызстанда уюлдук байланыш 1994-жылы пайда болуп, 2000-жылы абоненттердин саны 10 миңди түзгөн. Учурда кырдаал өзгөрдү, мобилдик абоненттердин саны өлкөнүн калкынан ашып кетти. Эгерде 2012-жылы уюлдук байланыш абоненттеринин саны 6 миллион 325 адамды (Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча калктын саны 5 миллион 751 адамды түзгөн), анда 2017-жылдын башында. SIM-карта ээлеринин саны 7,49 миллион адамды түздү (калкы 6,08 миллион адам). Улуттук статистикалык комитеттин акыркы 2022-жылдагы маалыматы боюнча Кыргызстанда 7 миллион 438 миң уюлдук байланыш абоненттери бар.

Бирок телеберүүдөгү жаңылыктар социалдык тармактар менен тең позицияны сактоодо, анткени телеберүүгө ишеним арткандар көп. Маалыматты колдонуучулардын көңүл буруусу да өзгөрүүдө - бул тексттик мазмундан визуалдык мазмунга өтүүдө. Маалыматтын каналдары гана эмес аны алуунун каражаттары да өзгөрүүдө.

Кыргызстандын медиа мейкиндигиндеги салттуу маалымдоо каражаттары баштапкыдай өз ишмердүүлүгүн жүргүзгөнү менен мурдагыдай атаандашдыкка туруштук бере албай калышты.

Интернет кызматтары жыл сайын жигердүү өсүүдө жана өлкөнүн бүт аймагын камтып тынымсыз кеңейүүдө. Тактап айтканда, мамлекеттик кызматтарды аралыктан алуу өнүгүп жатат, көптөгөн ЖОЖдор аралыктан окутуу системасын киргизди, бардык банктарда интернет-банктар, электрондук төлөм жүргүзүү мүмкүнчүлүктөрү бар. Интернет аркылуу аралыктан иштөө, клиникада электрондук каттоо, электрондук учак билеттери, такси кызматтары ж.б.

Бул маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүүсү мамлекеттик органдардын, мекемелердин жана коомдун турмушунун бардык тармактарында олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди. Калк азыр байланыш кызматтарынын жана телерадиоканалдардын кеңири спектринен ыңгайлуусунтандап алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

“Кыргыз Республикасынын маалыматтык суверенитетин камсыздоо жана улуттук контентти өнүктүрүү” параграфында мамлекеттик кызыкчылыкты, маалымат коопсуздугун коргооп улуттук контентти өнүктүрүүдө мамлекеттик маалымдоо каражаттарынын ролу чоң экендиги аныкталды. Коомчулукту расмий, өлкөнүн ички жана тышкы саясаты боюнча ишенимдүү маалымат менен камсыз кылууда, элдин бүтүндүгүн, биримдигин сактоодо, таалим-тарбия берүүдө, эне тилди жайылтууда жана идеологиялык баалуулуктарды жайылтууда мамлекеттик телерадионун кызматы маанилүү. УТРК, ЭлТР мамлекеттик каналдар өлкөнүн саясатын жүргүзүү менен бийлик менен элдин ортосунда бекем байланышты жана ишеничти түзүү аракетин жасоодо. Ошондой эле мамлекеттик жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүн, көйгөйлөрүн чагылдырып, өзгөчө кырдаалдар учурунда ыкчам расмий маалымат менен камсыздап турат.

Ааламдашкан маалымат коомунда мамлекеттик телеканалдар УТРК, ЭлТР телеканалдары контентин жайылтуу, улуттук кызыкчылыктарды сактоо максатында Интернет тармагында өздөрүнүн сайттарын (www.ktrk.kg, www.eltr.kg) жана социалдык тармактарда өздөрүнүн баракчаларын ачышкан (TikTok, Facebook, Youtube). Радио, теле менен чектелбестен заман талабына жараша жаңы медианы колдонуу, Интернет тармагында улуттук контентти өнүктүрүү, социалдык тармактар аркылуу коомчулукка маалымат жеткирүү учурдун талабы экендиги аныкталды.

Ал эми көп сандаган жана түрлүү жеке менчик маалымдоо каражаттарынын берүүлөрүнүн мазмуну жеке адамдардын же ким тарабынан каржыланса ошол тараптын кызыкчылыгы мамлекеттиктен жогору тураары белгилүү болду. Кыргыз тилинде контенттин жетишсиздиги, тиешелүү мыйзам талаптарын аткаруу татаалдыгы аныкталып, мында мамлекет тиешелүү механизмдерди иштеп чыгуу зарыл экендиги аныкталды.

“Кабар” маалымат агентствосу интернет тармагында мамлекеттин ишмердигин жана саясатын дүйнөлүк коомчулугуна таанытып, маалыматты кыргыз, орус, англис, түрк, кытай жана араб тилдеринде таркаткан Кыргызстандагы жалгыз расмий маалыматтык Интернет ресурсу болуп саналат.

“Акипресс”, “24kg”, “Кактус.медиа”, “Клооп” ж.б. мамлекеттин ички жана аймактык жаңылыктарын, мамлекеттин ишмердигин, эксперттик жана журналисттик изилдөөлөрдү өз сайттарына жана социалдык баракчаларына жарыялайт.

Негизи мамлекеттик жана жеке менчик телеканалдар да өлкөнүн маалыматтык суверенитетин камсыздоого, саясатын жүргүзүүгө, маалымат коопсуздугун камсыздоого милдеттүү. Дүйнөдө болуп жаткан окуялар жана процесстер тууралуу ишенимдүү жана жетиштүү маалыматтар менен камсыз кылуу, аймактардагы жашоочуларга өлкөдө болуп жаткан бардык маалыматтар менен кабардар болуп турууга мүмкүнчүлүк берүүчү бирдиктүү маалыматтык талааны түзүү жана мамлекеттин жана анын калкынын позитивдүү имиджин өлкө ичинде гана эмес, тышкары да түзүү жана колдоо Кыргызстандагы ар бир маалымдоо каражатынын милдети.

Республикадагы бардык жеке менчик телерадио, маалымат агентстволор маалымат мейкиндигинде басымдуу орус тилинде маалымат менен камсыздашат. УТРК, ЭлТР телеканалдарында, Интернет тармагындагы баардык жеке медиалар да кыргыз жана орус тилинен тышкары англис тилинде контент жаратса Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактап, он имиджин түзүп, дүйнө коомчулугуна жакшы жагынан тааныткан болобуз. Бул көрүнүш мамлекетти оң жагынан таанытууга таасир берип, маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкта туруштук берүүсүнө шарт түзмөкчү.

“Ааламдашуу шартында Кыргызстандын маалымат коопсуздугун камсыз кылуунун саясий механизмдери жана ыкмалары” параграфында ааламдашуу, тышкы жана ички коркунучтардын шарттарында өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо, бирдиктүү маалымат саясатын жүргүзүү жана маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу механизмдери каралган.

Биринчиден улуттук кызыкчылыктарды маалымат чөйрөсүндө “инсан-коом-мамлекет” үчилтигинин таламдарын тең салмактуу укуктук камсыздоо аркылуу ишке ашырылышы зарыл. Интернет технологиялары өнүккөн азыркы коомдо массалык маалымат каражаттарынын, интернет тармагынын ишин жөнгө салуучу, келечек багыттарын аныктоочу ченемдик-укуктук документтерин аныктоо. Бул «Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө» мыйзамын, «Массалык маалымат каражаттары жөнүндө» мыйзамды (КР Конституциясынын алкагында) жана «2021-2025-жылдарга карата Маалыматтык саясат Концепциясын» кабыл алуу замандын талабы. Концепция Кыргызстандын суверендүүлүгүн камсыз кылуу үчүн шарттарды түзүүгө жана медиа секторун өнүктүрүүгө, сөз эркиндигин жана маалымат коопсуздугун коргоого багытталган.

Экинчи механизм бул улуттук маалымат каражаттарын жана кадрларын (материалдык-техникалык базасын камсыздоо, кесипкөй кадрларды даярдоо, тажрыйба алмашуу, квалификациясын жогорулатуу ж.б.) чыңдоо. Изилдөөдө көрсөтүлгөндөй, чек арадагы кагылышууларда, өлкөдөгү саясий окуяларда Кыргызстандагы ашыкча сөз эркиндигинин натыйжасында журналисттер, блогерлер чектен чыгып, фейк маалыматтардын таркоосуна шарт түзүлгөн. Чек ара жаңжалы менен байланышкан татаал геосаясий кырдаал өлкөдөгү маалыматтык коопсуздукту сактоо үчүн улуттук маалымат каражаттарын чыңдоо зарылдыгын көрсөтүп турат.

Үчүнчү саясий механизм катары бул маалыматтык суверендүүлүктү чыңдоо катары маалымдоо каражаттарын каржылоону оптималдаштыруу, жеке менчик ММКга мамлекеттик субсидия берүү болуп эсептелет. Анткени азыркы Интернет тармагы өнүккөн рыноктук шартта мамлекеттик да, жеке да телерадио компаниялар, мамлекеттик институттар жана коом колдоого муктаж. Кыргызстанда жеке менчик маалымат каражаттары каржылаган тарапка көз каранды абалда болууда. Жалпыга маалымдоо каражаттарын өнүктүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн негизги максаты редакцияларга жардам көрсөтүп, алар да мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн иштөөсүнө шарттарды түзүү болуп саналат. Анткени, өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо, мамлекеттин кызыкчылыгын эл аралык деңгээлде коргоо жеке эле мамлекеттик маалымдоо каражаттарынын милдети эле эмес, бул процесске коомдук уюмдар, бирикмелер, ишкерлер жана жалпы жарандык коом мамлекеттик суверендүүлүгүн сактоого кызыктар болушу керек.

Төртүнчү саясий механизм катары ММКда улуттук контентти өнүктүрүү болуп саналат. Кыргызстандагы ар бир маалымдоо каражаты мамлекеттик колдоого ээ болуп, улуттук кызыкчылыктарга жана баалуулуктарга коомдун талаптарына жооп берген жана атаандаштыка туруштук берген кыргыз, орус, англис ж.б. эл аралык тилдеринде контентти бериши зарыл. Өзгөчө көңүл бурула турган маселе дүйнө коомчулугуна Кыргызстан тууралуу оң мазмундуу контентти жайылтуу.

Корутунду. Изилдөөдөн белгилүү болгондой, бүгүнкү күндө маалымат чөйрөсү улуттук коопсуздуктун жалпы тутумунун маанилүү бир багыты болуп саналат. XXI кылымдын башында маалыматтык коом мамлекеттердин экономикалык, коомдук-саясий түзүлүшүнө

жана идеологиясына карабастан, заманбап цивилизация дооруна өтүүнүн жаңыча өнүгүү этабы катары аныкталган. Маалыматтык коомдун өнүгүү деңгээли өлкөнүн экономикалык, саясий, социалдык жана маданий жактан өнүгүүсүнө таасири аркылуу калыптанат.

Алгач маалыматтык коомдо адам канчалык көп маалыматка жана билимге ээ болсо, ошончолук өнүккөн жана алдыга кеткенди түшүндүрөт. Учурда Кыргызстанда маалымат саясаты калыптануу мезгилинде туруп, маалыматтык коом шартындагы эффективдүү жаңы ыкмаларды, мамлекетти башкаруу технологияларын жана эрежелерди издөөдө. Маалымдоо каражаттарына карай мамлекеттик маалымат саясатынын негизги милдети, бул ММКнын ишмердүүлүгүндөгү жарандардын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарынын бир калыптуулугун камсыздоочу укуктук, экономикалык, уюштуруучулук эрежелерди иштеп чыгуу.

Өлкөнүн маалымат коопсуздугу тармагындагы мыйзамдык-ченемдик базасын изилдөө көрсөткөндөй, жалпыга маалымдоо каражаттары чөйрөсүн жөнгө салуучу учурдагы ченемдик-укуктук база маалымдоо каражаттарынын натыйжалуу иштешине өбөлгө боло албай жатканын көрсөтөт. Ченемдик-укуктук документтер ички жана тышкы коркунучтардан жарандардын, коомдун жана мамлекеттин маалымат коопсуздугун камсыздоо механизмдерин толук камтыган эмес.

Рыноктук мамилелерге өтүү, жаңы саясий системанын калыптанышы, Кыргызстандагы саясий кризистер жана туруксуздук, кадрдык секириктер өлкөнүн маалыматтык коопсуздугуна тийиштүү көңүл бурулбай калганына алып келген. Изилдөөдө көрсөткөндөй, мамлекеттин маалымат саясатын жүргүзүү милдети КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигине жүктөлгөн. Бирок учурга чейин аталган министрлик каржылык, кадрдык ресурстардын жетишсиздигинен толук кандуу бул иштерди аткара албай келет.

Бүгүнкү күндө пресс-катчылар мамлекеттин маалымат саясатын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө, мамлекеттик органдын имиджин калыптандырууда жана колдоодо негизги ролду ойнойт. Тилекке каршы изилдөөдө Кыргызстанда пресс-катчылык кызматтын деңгээли төмөн экендиги белгилүү болду.

Изилдөө көрсөткөндөй, Кыргызстанда акыркы жылдары салттуу маалымат каражаттары - теле жана радио онлайн медиа жана социалдык тармактардын өнүгүүсү менен өз аудиториясын жоготууда. Instagram, TikTok, Facebook, Telegram ж.б. социалдык тармактар ыкчам маалымат булагы катары кызмат кылууда. Анткени телевидение менен радионун ордун смартфондор алмаштырууда. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, маалыматты колдонучулардын көңүл буруусу да өзгөрүүдө - бул тексттик мазмундан визуалдык мазмунга өтүүдө.

Мамлекеттик каналдар УТРК, ЭлТР өлкөнүн саясатын жүргүзүү менен бийлик менен элдин ортосунда бекем байланышты жана ишеничти түзүү аракетин жасоодо. Ааламдашкан маалымат коомунда аталган мамлекеттик телеканалдар атаандаштыка туруштук берүү максатында Интернет тармагында улуттук контентти өнүктүрүү, социалдык тармактар аркылуу коомчулукка маалымат жеткирүү аракетинде. Негизинен мамлекеттик жана жеке менчик телеканалдар да өлкөнүн маалыматтык суверенитетин камсыздоого, өлкөнүн саясатын жүргүзүүгө, маалымат коопсуздугун камсыздоого милдеттүү.

Практикалык сунуштар:

Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратынын маалымат саясат бөлүмүнө:

1. “2024-2028-жылдарга Кыргыз Республикасынын маалымат саясаты концепциясын” кабыл алуу бүгүнкү күндө курч маселе бойдон калууда.
2. Маалымат коопсуздугун сактоодогу чечимдерди кабыл алуучулардын жана мамлекеттик чечимдеринин аткарылышы үчүн жооптуу кызматкерлердин укуктук-нормалары аркалуу жоопкерчилигин жогорулатуу.

КР маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигине:

1. Өлкөнүн маалыматтык коопсуздугун камсыздоодо техникалык иш-аракеттерден тышкаары маалымат коопсуздугунун мазмунуна өзгөчө көңүл буруу зарыл (жаңы технологияларды колдонуу менен маалыматты берүүдө креативдик көз карашка өтүү, коомду маалыматты талдоого үйрөтүү, маалыматты көп тармактуу анализ аркылуу берүү ж.б.)
2. Маалымат коопсуздугун сактоодо окумуштууларды улуттук контентти түзүүгө жана өнүктүрүүгө тартуу.
3. Маалымат мейкиндигинде дүйнөлүк атаандаштыкта туруштук берүү үчүн Кыргызстандын оң имиджин түзгөн видео тасмаларды, роликтерди чыгаруу жана социалдык тармактар аркылуу таратуу.
4. Маалымат саясат бөлүмү аймактарда маданий иш-чаралардан башка маалыматтык коопсуздук боюнча иш жүргүзүү.
5. Кадрлардын кесиптик чеберчилигин жогорулатуу (кыргыз окумуштууларын, Улуттук коопсуздук тармагынын кызматкерлерин чакыруу менен кызматкерлерге семинар, тренингдерди өткөрүү), ишмердүүлүктү жалаң кыргыз, орус тилинде эмес англис жана башка тилдерде жүргүзүү.

Мамлекеттик органдарга:

1. Пресс-катчынын жана басма сөз кызматынын адистеринин кызмат орундарына коюлган талаптардын параметрлерин кеңейтүү, басма сөз кызматына жумушка алууда мамлекеттик органдардын өзгөчөлүгүнө, адистигине жараша кадрларды тандоо.

УТРК, ЭлТР телеканалдарында:

1. Интернет тармагындагы кыргыз жана орус тилинен тышкары англис тилинде контент жаратуу.
2. Кыргызстандын маалыматтык коопсуздугун сактоо үчүн өлкөнүн заманбап жетишкендиктерин чагылдырып, оң имиджин түзгөн программаларды ачуу.
3. Илимий изилдөөнүн материалдарын УТРК, ЭлТР ж.б. телеканалдын стратегиясын, ченемдик-укуктук документтерин жазууда, контенттин түзүүдө колдонсо болот.

ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугу боюнча мамлекеттик саясаты [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Ж. Баласагын атындагы Улуттук университеттин жарчысы. - 2014. - №3. - 21-25 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://vestnik.kny.kg>
2. Джумалиева Ч.А. Кыргызстандагы жарандык иденттүүлүк түтүзүүдө массалык маалымат каражаттарынын ролу [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Ж. Баласагын атындагы Улуттук университеттин жарчысы. - 2015. - №2. - 158-164 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://vestnik.kny.kg>
3. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасындагы глобалдаштыруу шартындагы маалымат коопсуздугунун абалы [Текст] / Ч.А. Джумалиева // КРПМБАнын кабарчысы. - 2015. - №20. - 110 - 114б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25993295>
4. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугу жана санариптик берүүгө өтүү шарттары [Текст] / Ч.А. Джумалиева // КРПМБАнын кабарчысы. - 2016. - №21. - 125-132б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://www.apap.kg/ru/Viestnik-aghupkr/>
5. Торогельдиева Б.М., Джумалиева Ч.А. Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине мүчө өлкөлөрдүн маалымат коопсуздугун камсыздоо багытындагы кызматташтыгы [Текст] / Б.М. Торогельдиева, Ч.А. Джумалиева, // КРПМБАнын кабарчысы. - 2018. - №24. - 110-118б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34977079>
6. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалымат коопсуздугун камсыздоодогу маалымдоо каражаттарынын ролу [Текст] / Ч.А. Джумалиева // БГУ жарчысы. - 2019. - 129-133 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=41463931>
7. Джумалиева Ч.А. Обеспечение информационно- психологической безопасности Кыргызской Республики [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Вестник КазНПУ имени Абая. - Алматы. - 2019. - № 1 (65). - С. -123 -130. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.kaznu.kz>
8. Джумалиева Ч.А. Международное сотрудничество Кыргызстана в рамках ОДКБ и СНГ в области обеспечения информационной безопасности [Текст] / Ч.А. Джумалиева // Научный журнал «GLOBUS». - Санкт-Петербург. - 2020. - С. - 60 – 63. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44066972>
9. Джумалиева Ч.А. Кыргызстандын маалымат коопсуздугун камсыздоодогу Улуттук телерадиоберүү корпорациясынын ролу [Текст] / Ч.А. Джумалиева // КРП УАКтын электрондук журналы. - 2023. - 46-54 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <http://journal.vak.kg>
10. Джумалиева Ч.А. Кыргыз Республикасынын маалыматтык суверенитетин камсыздоо жана улуттук контентти өнүктүрүү [Текст] / Ч.А. Джумалиева // КРПМБАнын кабарчысы. - 2023. - 54-59 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=54083375>
11. Джумалиева Ч.А. Мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндө санариптик трансформациялоону өнүктүрүү жана маалымат коопсуздугун камсыздоо [Текст] / Ч.А. Джумалиева // «Ала-Тоо» Эл аралык университетинин «Alatoo Academic Studies» Эл аралык илимий журналы. - 2023. - 391-402 б. [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://elibrary.ru/item.asp?id=54881665>

РЕЗЮМЕ

Джумалиева Чолпон Асылбековнанын “Кыргыз Республикасында маалыматтык коопсуздукту камсыздоонун мамлекеттик саясаты” темасындагы диссертациясы

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар адистиги

Негизги сөздөр: маалымат, маалымат коопсуздук, мамлекеттик саясат, маалымат саясат, маалыматтык коом, улуттук кызыкчылык, улуттук коопсуздук, контент, массалык маалымат каражаты, социалдык тармак, маалыматтык согуш, маалымат ресурсы.

Изилдөөнүн объектиси - маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүшү менен байланышкан жаңы чакырыктардын жана коркунучтардын контекстинде мамлекеттердин маалыматтык коопсуздугу.

Изилдөөнүн предмети - Кыргыз Республикасынын маалыматтык коопсуздугун камсыз кылууда массалык маалымат каражаттары тарабынан мамлекеттик саясатты ишке ашыруусу.

Изилдөөнүн максаты - маалымат мейкиндигинде болгон ички жана тышкы коркунучтардан сактоо максатында мамлекеттик маалымат саясатын, маалымдоо каражаттарынын ролун иликтөө, келечектеги өлкөнүн маалымат коопсуздугун камсыздоо ыкмаларын жана механизмдерин талдоо.

Изилдөө ыкмалары. Жалпы илимий методдор (классификациялоо жана жалпылоо ыкмасы катары индуктивдүү жана дедуктивдүү ыкмалар, логика, синтез, аргументация) жана дисциплиналар аралык методдор колдонулган (байкоо, салыштыруу, өлчөө, сандык жана сапаттык иликтөө, социологиялык ыкмасы) колдонулган. Ар бир ыкманын анализдөө мүмкүнчүлүктөрү ар түрлүү жана объективтүү жыйынтыктарга келүү мүмкүнчүлүктөрдү түздү. Мисалы, салыштырма методу (Эгемендүү Кыргыз Республикасындагы маалымат коомунун өнүгүү этаптары ошондой эле кыргыз маалымат коомундагы социалдык процесстер жана тенденциялар салыштырылат); ченемдик-юридикалык метод (айрым учурларда укуктук ченемдер аларды сөзмө сөз чечмелөө жолу менен каралат, андан кийин алардын колдонуу практикасын салыштыруу жана маалымат коопсуздугу боюнча укуктук-ченемдерин ишке ашыруу актылары жана тиешелүү укук колдонуу практикасы жөнүндө корутунду чыгарылат).

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы. Илимде биринчи жолу Кыргызстандын маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаты бир катар эмпирикалык материалдардын негизинде кыргыз тилинде изилденип, азыркы этапта өлкөнүн маалыматтык коопсуздугунун көйгөйлөрү ар тараптуу изилденди. Илимде кыргыз тилинде биринчи жолу Кыргызстандын маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаты эмпирикалык материалдардын негизинде изилденип,

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн материалдары КР Президенттик администрациянын маалымат саясат бөлүмү, КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлиги, мамлекеттик органдардын пресс-кызматтары, мамлекеттик телерадио каналдары (УТРК, ЭлТР ж.б.) стратегияларды, саясий чечимдерди, ченемдик-укуктук документтерди жазууда, контенттин түзүүдө колдонсо болот.

Колдонуу чөйрөсү: Кыргызстандагы маалымдоо каражаттарынын ишмердүүлүгүнө, сырткы маалыматтык таасир берүүлөргө каршы турууга жана мамлекеттин маалымат саясатын туура нукта жүргүзүү боюнча билимдин кеңейишин камсыз кылат. Диссертациянын материалдары илимий-билим берүү жана окуу процессинде да колдонулушу мүмкүн жана колдонулушу зарыл.

РЕЗЮМЕ

**Диссертация Джумалиевой Чолпон Асылбековны
на тему: «Государственная политика обеспечения информационной безопасности в
Кыргызской Республике» по специальности
23.00.02 - политические институты, процессы и технологии**

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, информационная политика, информационное общество, информационная война, национальный интерес, национальная безопасность, контент, СМИ, социальные сети, информационный ресурс.

Объект диссертационного исследования - информационная безопасность государств в условиях новых вызовов и угроз, связанных с развитием информационно-коммуникационных технологий.

Предметом диссертационного исследования - является реализация средствами массовой информации государственной политики в обеспечении информационной безопасности Кыргызской Республики.

Цель диссертации - изучить государственную информационную политику, роль СМИ в защите от внутренних и внешних угроз в информационном пространстве, а также проанализировать методы и механизмы обеспечения информационной безопасности в стране будущего.

Методы диссертационного исследования: Использовались общенаучные методы (индуктивные и дедуктивные методы как метод классификации и обобщения, логика, синтез, аргументация) и междисциплинарные методы (наблюдение, сравнение, измерение, количественное и качественное исследование, социологический метод). Возможности анализа каждого метода создали возможность прийти к разным и объективным выводам. Например, сравнительный метод (сравниваются этапы развития информационного общества в Независимой Кыргызской Республике, а также социальные процессы и тенденции в информационном обществе Кыргызской Республики); нормативно-правовой метод (в ряде случаев правовые нормы исследуются путем их буквального толкования, а затем делается вывод об актах реализации правовых норм по информационной безопасности и практике применения соответствующего закона путем сравнения практики их применения).

Научная новизна диссертационного исследования: Впервые в науке государственная политика в сфере информационной безопасности Кыргызстана изучена на кыргызском языке на основе ряда эмпирических материалов. Всесторонне изучены проблемы информационной безопасности страны на современном этапе.

Степень использования и рекомендации: Материалы диссертационного исследования могут быть использованы Управлением информационной политики Администрации Президента КР, Министерством культуры, информации, спорта и молодежной политики КР, пресс-службами государственных органов, государственных телерадиоканалов (НТРК, ЭлТР и др.), а также при написании правовых документов и создании контента СМИ республики. Материалы также могут быть использованы в научных исследованиях и при составлении курсов лекций и научных исследований по темам: «Информационная безопасность государства», «Информационная политика», «Государственное управление», «Политические технологии».

Область применения: Оно обеспечивает расширение знаний о деятельности средств массовой информации Кыргызстана, устойчивость к внешним информационным воздействиям, правильную реализацию информационной политики государства. Материалы диссертации можно и нужно использовать в научно-учебном и образовательном процессе.

SUMMARY

Dissertation of Dzhumaliyeva Cholpon Asylbekovna
on the topic: «State policy of ensuring information security in the Kyrgyz Republic» in the
specialty
23.00.02 - political institutions, processes and technologies

Key words: information, information security, information policy, information society, information war, national interest, national security, content, media, social networks, information resource.

The object of the dissertation research is information security of states in the context of new challenges and threats associated with the development of information and communication technologies.

The subject of the dissertation research is the implementation by the media of state policy in ensuring information security of the Kyrgyz Republic.

The purpose of the dissertation: is to study the state information policy, the role of the media in protecting against internal and external threats in the information space, as well as to analyze methods and mechanisms for ensuring information security in the country of the future.

Methods of dissertation research: General scientific methods (inductive and deductive methods as a method of classification and generalization, logic, synthesis, argumentation) and interdisciplinary methods (observation, comparison, measurement, quantitative and qualitative research, sociological method) were used. . The possibilities of analyzing each method have created the opportunity to come to different and objective conclusions. For example, a comparative method (comparing the stages of development of the information society in the Independent Kyrgyz Republic, as well as social processes and trends in the information society of the Kyrgyz Republic); a normative legal method (in some cases, legal norms are investigated by their literal interpretation, and then a conclusion is drawn about the acts of implementation of legal norms on information security and the practice of applying the appropriate of the law by comparing the practice of their application).

Scientific news of dissertation research: For the first time in science, the state policy in the field of information security of Kyrgyzstan was studied in the Kyrgyz language on the basis of a number of empirical materials. The problems of information security of the country at the current stage were comprehensively studied.

Degree of use and recommendations: The research materials are presented by the Information Policy Department of the Presidential Administration of the Kyrgyz Republic, the Ministry of Culture, Information, Sports and Youth Policy of the Kyrgyz Republic, the press services of state bodies, state television and radio channels (NTRK, EITR, etc.). Writing strategies, political decisions, legal documents, content can be used to create.

Scope of application: Scope of application: It ensures the expansion of knowledge about the activities of the Kyrgyz mass media, resistance to external information influences, and the correct implementation of the state's information policy. The materials of the dissertation can and should be used in the scientific, educational and educational process.